

ساختار کتاب

کتاب شب امتحان تاریخ (۲) یازدهم از ۴ قسمت اصلی تشکیل شده است که به صورت زیر است:

۱- **آزمون‌های نوبت اول:** آزمون‌های شماره ۱ تا ۴ این کتاب مربوط به مباحث نوبت اول است که خودش به دو قسمت تقسیم می‌شود:

الف) آزمون‌های طبقه‌بندی‌شده: آزمون‌های شماره ۱ و ۲ را فصل به فصل طبقه‌بندی کرده‌ایم؛ بنابراین شما به راحتی می‌توانید پس از خواندن هر فصل از درس‌نامه تعدادی سؤال را بررسی کنید. حواستان باشد این آزمون‌ها هم، ۲۰ نمره‌ای و مثل یک آزمون کامل هستند. در کنار سؤال‌های این آزمون‌ها نکات مشاوره‌ای نوشته‌ایم. این نکات به شما در درس خواندن قبل از امتحان و پاسخگویی به آزمون در زمان امتحان کمک می‌کند.

ب) آزمون‌های طبقه‌بندی‌نشده: آزمون‌های شماره ۳ و ۴ را طبقه‌بندی نکرده‌ایم تا دو آزمون نوبت اول مشابه آزمون‌های شما خواهد گرفت، ببینید.

۲- **آزمون‌های نوبت دوم:** آزمون‌های شماره ۵ تا ۱۲ از کل کتاب و مطابق امتحان پایان سال طرح شده‌اند. این قسمت هم، خودش به ۲ بخش تقسیم می‌شود:

الف) آزمون‌های طبقه‌بندی‌شده: آزمون‌های شماره ۵ تا ۸ را که برای نوبت دوم طرح شده‌اند هم طبقه‌بندی کرده‌ایم. با این کار باز هم می‌توانید پس از خواندن هر فصل تعدادی سؤال مرتبط را پاسخ دهید. هر کدام از این آزمون‌ها هم، ۲۰ نمره دارند؛ در واقع در این بخش، شما ۴ آزمون کامل را می‌بینید. این آزمون‌ها هم نکات مشاوره‌ای دارند.

ب) آزمون‌های طبقه‌بندی‌نشده: آزمون‌های شماره ۹ تا ۱۲ را طبقه‌بندی نکرده‌ایم؛ پس، در این بخش با ۴ آزمون نوبت دوم، مشابه آزمون پایان سال معلمان مواجه خواهید شد.

۳- **پاسخ‌نامه تشریحی آزمون‌ها:** در پاسخ تشریحی آزمون‌ها، همه آن‌چه را که شما باید در امتحان بنویسید تا نمره کامل کسب کنید، برایتان نوشته‌ایم.

۴- **درس‌نامه کامل شب امتحانی:** این قسمت، برگ برنده شما نسبت به کسانی است که این کتاب را نمی‌خوانند (🙄) در این قسمت، همه آن‌چه را که شما برای گرفتن نمره عالی در امتحان تاریخ (۲) نیاز دارید، در ۲۰ صفحه آورده‌ایم، بخوانید و لذت‌ش را ببرید! یک راهکار، موقع امتحان‌های نوبت اول می‌توانید از سؤال‌های درس‌های ۱ تا ۸ آزمون‌های ۵ تا ۸ هم استفاده کنید.

فهرست

بازمبندی درس تاریخ ۲

نوبت دوم / خرداد		نوبت اول	شماره درس	
مجموعاً ۵ نمره	۵ (انتخابی)	۰-۳	۱-۳	۱
		۰-۳	۱-۲	۲
		۰-۳	۱-۳	۳
		۰-۳	۱-۳	۴
	۵ (انتخابی)	۰-۳	۱-۳	۵
		۰-۳	۱-۳	۶
		۰-۳	۱-۳	۷
		۰-۳	۱-۳	۸
مجموعاً ۱۵ نمره		—	۹	
		—	۱۰	
		—	۱۱	
		—	۱۲	
		—	۱۳	
		—	۱۴	
		—	۱۵	
		—	۱۶	
۲۰		۲۰	جمع	

پاسخ‌نامه	آزمون	نوبت	شماره	شرح
۲۸	۳	اول	۱	آزمون شماره ۱ (طبقه‌بندی‌شده)
۲۸	۵	اول	۲	آزمون شماره ۲ (طبقه‌بندی‌شده)
۲۹	۷	اول	۳	آزمون شماره ۳ (طبقه‌بندی‌نشده)
۳۰	۹	اول	۴	آزمون شماره ۴ (طبقه‌بندی‌نشده)
۳۱	۱۱	دوم	۵	آزمون شماره ۵ (طبقه‌بندی‌شده)
۳۲	۱۳	دوم	۶	آزمون شماره ۶ (طبقه‌بندی‌شده)
۳۳	۱۶	دوم	۷	آزمون شماره ۷ (طبقه‌بندی‌شده)
۳۴	۱۸	دوم	۸	آزمون شماره ۸ (طبقه‌بندی‌شده)
۳۵	۲۰	دوم	۹	آزمون شماره ۹ (طبقه‌بندی‌نشده)
۳۶	۲۲	دوم	۱۰	آزمون شماره ۱۰ (طبقه‌بندی‌نشده)
۳۷	۲۴	دوم	۱۱	آزمون شماره ۱۱ (طبقه‌بندی‌نشده)
۳۸	۲۶	دوم	۱۲	آزمون شماره ۱۲ (طبقه‌بندی‌نشده)
۴۰				درس‌نامه توپ برای شب امتحان

نمبره	kheilisabz.com	مدت آزمون: ۸۰ دقیقه	رشته: ادبیات و علوم انسانی	تاریخ (۲)	ردیف
آزمون شماره ۱					
درس اول					
۰/۵			درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید. الف) کتاب عجائبالمقدور فی نوائب تیمور تألیف ابن عربشاه از جمله کتابهای تاریخ عمومی می باشد. ب) متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می شوند؛ زیرا اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری کم و بیش در شعر شاعران و نوشته های ادبی منثور نویسندگان آن عصر انعکاس می یابند.	۱	
۱			جاهای خالی را تکمیل کنید. اندرزنامه ها بیشتر به ..... و ..... فرمانروا و مردم می پردازند.	۲	
۱			به سؤالات زیر پاسخ دهید. الف) متون جغرافیایی چه نوع اطلاعاتی از گذشته ارائه می دهند؟ (ذکر ۴ مورد) ب) چرا سفرنامه ها از منابع مهم تاریخ نگاری محسوب می شوند؟	۳	
درس دوم					
۱			چهار مورد از معیارهای سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش ها و منابع تاریخی را نام ببرید.	۴	
درس سوم					
۰/۵			درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید. الف) تعصب قبیله ای نقش زیادی در بروز جنگ و خونریزی های پی در پی در شبه جزیره عربستان نداشت. ب) پیروان حضرت ابراهیم <small>علیه السلام</small> به خنفاء معروف بودند.	۵	
۱/۵	این سؤال به دلیل آشنایی با اوضاع کلی عربستان پیش از بعثت بسیار مهم است، بنابراین بسیاری از طراحان آن را در امتحانات فوآهند آورد.		به سؤالات زیر پاسخ دهید. الف) مفهوم جاهلیت را شرح دهید و دو مورد از مصادیق فرهنگ و اخلاق جاهلی اعراب در دوران پیش از اسلام را ذکر کنید. ب) مهم ترین مشخصات آیین بت پرستی در شهر مکه را بنویسید. (ذکر ۲ مورد)	۶	
۰/۵			منابع درآمد حکومت اسلامی در زمان پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> را نام برده و شیوه تأمین و توزیع هر یک از آن ها را ذکر کنید.	۷	
۰/۵			درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید. الف) پس از هجرت پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> و یارانش به مدینه، مشرکان قریش هم چنان بزرگ ترین و سرسخت ترین دشمنان دعوت اسلامی باقی ماندند. ب) پیش از پیمان صلح حدیبیه، حضرت محمد <small>صلی الله علیه و آله</small> سران امپراتوری ها در دولت های بزرگ را به اسلام دعوت کرد.	۸	
۱			جاهای خالی را تکمیل کنید. الف) رسول خدا در واپسین روزهای زندگی خود دستور داد سپاه اسلام به منظور مقابله با تهدیدات ..... به سرحدات شام حرکت کند و ..... را که در آغاز جوانی بود به فرماندهی آن سپاه منصوب کرد. ب) پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> پس از آن که از دسیسه مشرکان در ..... برای کشتن خود آگاه شد، تصمیم گرفت مخفیانه از مکه خارج و به سوی ..... حرکت نماید.	۹	
درس پنجم					
۱			به سؤالات زیر پاسخ دهید. الف) پیامد گسترش سرزمین اسلام در عرصه دین و فرهنگ چگونه جلوه گر شد؟ ب) نتایج فتح مصر برای مسلمانان چه بود؟ پ) سیاست های خلیفه سوم در جامعه اسلامی کدام پیامدها را به همراه داشت؟	۱۰	
۰/۵			جاهای خالی را تکمیل کنید. الف) پس از سقوط خلافت اموی، یکی از نوادگان هشام بن عبدالملک به نام عبدالرحمن معاویه به شمال آفریقا فرار کرد. او سرانجام موفق شد شهر ..... در ..... را تصرف و حکومت امویان را در آن جا پایه ریزی کند. (۱۳۸ ه. ق) ب) افراد سپاه ابومسلم شامل مسلمانان ایرانی و عرب ساکن خراسان بودند، پرچم های ..... را که نشان عباسیان بود، برافراشتند و به ..... معروف شدند.	۱۱	

شماره	kheilisabz.com	مدت آزمون: ۸۰ دقیقه	رشته: ادبیات و علوم انسانی	تاریخ (۲)
نمره	آزمون شماره ۱			ردیف
	نوبت اول پایه یازدهم دوره متوسطه دوم			
۱	<p>به سوالات زیر پاسخ دهید.</p> <p>الف) نشانه‌هایی که بیانگر فاصله‌گرفتن حکومت اموی از اصول و ارزش‌های انسانی و اخلاقی مورد تأکید قرآن و پیامبر اسلام ﷺ و تبدیل خلافت دینی به سلطنت بود را نام ببرید. (ذکر ۴ مورد)</p> <p>ب) ترندها و اقدام‌های تبلیغاتی و سیاسی معاویه را برای دستیابی به قدرت و تأسیس خلافت اموی فهرست کنید.</p>			۱۲
درس هفتم				
۲	<p>به سوالات زیر پاسخ دهید.</p> <p>الف) چهار مورد از اقداماتی که منصور، خلیفه عباسی، در جهت تحکیم و تثبیت خلافت خاندان عباسی انجام داد را بنویسید.</p> <p>ب) چهار نفر از مترجمان معروف عصر عباسیان را نام ببرید.</p>			۱۳
درس هشتم				
۱	<p>به سوالات زیر پاسخ دهید.</p> <p>الف) حکومت ساسانیان برای جلوگیری از ورود اعراب به مرزهای ایران چه اقداماتی انجام داده بود؟</p> <p>ب) عوامل شکست ایران در نبرد قادسیه را بنویسید.</p>			۱۴
۱	<p>سوالاتی است که برای بسیاری از طراحان مهم است؛ زیرا</p> <p>فارثه مذکور باعث تحول ناکهت در ایران گردیده است.</p>			
۲۰	موفق باشید			جمع نمره

تاریخ (۲)	رشته: ادبیات و علوم انسانی	مدت آزمون: ۸۰ دقیقه	kheilisabz.com	نمره
آزمون شماره ۹				
از میان سؤالات دو بسته (الف) و (ب) به یک بسته به دلخواه پاسخ دهید.				
بخش اختیاری الف				
۱	به سؤالات زیر پاسخ دهید.			
۰/۷۵	مهم‌ترین منابع غیرنوشتاری را فقط نام ببرید.			
۰/۲۵	کدام‌یک از آثار زیر تاریخ عمومی می‌باشد؟			
۱	(۱) تاریخ بلعمی (۲) فتوحات شاهلی (۳) تاریخ عالم‌آرای عباسی (۴) ظفرنامه			
۱	روش تاریخ‌نگاری تحلیلی را شرح داده و مثالی از آن ذکر کنید.			
۱	چرا علی‌رغم این‌که قریش اداره کعبه و تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک و نیز نفوذ سیاسی قابل توجهی در میان قبایل دیگر داشت، اما این قدرت و نفوذ را نمی‌توان به منزله حکومت پایدار شمرد؟			
۲	اصطلاحات زیر را توضیح دهید.			
	الف) انصار: (ب) مهاجر: (پ) اهل صفه: (ت) وفود:			
بخش اختیاری ب				
به سؤالات زیر پاسخ دهید.				
۱	شیوه تقسیم و توزیع بیت‌المال توسط علی (ع) و سه خلیفه پیش از او را توضیح دهید.			
۱	به چه دلایلی مصریان نسبت به حاکمیت امپراتوری روم بر سرزمین خودشان ناخشنود بودند؟			
۲	امام حسن (ع) در چه شرایطی خلافت را به معاویه واگذار نمود؟			
۱	موقعیت خاندان برمکی در دربار هارون الرشید چگونه بود؟			
بخش اجباری				
۱	الف) درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید.			
۱	پس از طاهر، حکومت خراسان در خاندان او موروثی شد و بدین‌گونه نخستین سلسله مسلمان ایرانی شکل گرفت.			
۲	محمود غزنوی همچون دیگر فرمانروایان هم‌عصر خود، از ابتدای تأسیس حکومت خود در پی ستیزه‌جویی با خلیفه عباسی بود.			
۳	حدود سی‌سال بعد، موج دیگری از حملات مغولان به فرماندهی هولاکوخان نوه چنگیز خان صورت گرفت و به تأسیس حکومت ایلخانان انجامید.			
۴	در دوران پس از هجوم مغول به ایران، پیروان مذاهب و فرق اسلامی به خصوص اهل تسنن و صوفیان، اختلاف و رقابت گذشته خود را کنار گذاشتند.			
۲	ب) جاهای خالی را کامل کنید.			
۵	طریقت صفویان در قرن نهم هجری تحت تأثیر شرایط فکری و فرهنگی جامعه ایران، نخست به مذهب تشیع گرایش یافت و سپس به جنبشی ..... و ..... تبدیل شد.			
۶	در زمینه هنر فلزکاری در عصر صفویه استفاده از ..... توسعه بیشتری یافت. یکی از ویژگی‌های فلزکاری عصر صفوی ..... بر روی فلزات بود.			
۷	امپراتوری روم شرقی سرانجام با ..... (۱۴۵۳م / ۸۵۷ هـ. ق) توسط ترکان مسلمان ..... متلاشی شد.			
۸	برای نمونه در ایتالیا می‌توان از خاندان معروف ..... که بر ..... حکومت می‌کرد، نام برد که مشوق و حامی جدی فرهنگ، ادب و هنر بود.			
۱	پ) گزینه مناسب را انتخاب کنید.			
۹	بنیانگذار کدام سلسله با اجازه خلیفه روی کار آمد؟			
	(۱) طاهربن حسین (۲) مرداویج (۳) یعقوب لیث (۴) حسن بن زید			
۱۰	کدام پادشاه سلجوقی خلیفه عباسی را از تسلط آل بویه خارج ساخت؟			
	(۱) طغرل (۲) ملکشاه (۳) آلبارسلان (۴) الپتگین			
۱۱	آخرین ایلخان مغول چه نام داشت؟			
	(۱) ابوسعید (۲) أُلجایتو (۳) شاهرخ (۴) تموچین			

نمره	kheilisabz.com	مدت آزمون: ۸۰ دقیقه	رشته: ادبیات و علوم انسانی	تاریخ (۲)												
نمره	آزمون شماره ۹			نوبت دوم پایه یازدهم دوره متوسطه دوم												
۱۲	<p>کتاب تاریخ جهانگشا نوشته کیست و از منابع تاریخی کدام دوره تاریخ ایران محسوب می‌شود؟ (۱) خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی – مغول (۲) حمدالله مستوفی – سلجوقیان (۳) عطاملک جوینی – مغول (۴) خواندمیر – غزنویان</p>															
۱/۵	<p>(ت) به سؤالات زیر پاسخ دهید.</p> <p>۱۳ چگونه در عصر سامانیان زبان و ادب فارسی اوج گرفت؟</p>															
۱/۵	<p>۱۴ هر یک از دانشمندان زیر متعلق به کدام دوره حکومتی می‌باشند و در چه علمی سرآمد بودند؟</p> <table border="1" data-bbox="169 551 1461 741"> <thead> <tr> <th>نام دانشمند</th> <th>دوره حکومتی</th> <th>سرآمد در علمی چون</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>ابوریحان بیرونی</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>شهاب‌الدین سهروردی</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>خیام نیشابوری</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>				نام دانشمند	دوره حکومتی	سرآمد در علمی چون	ابوریحان بیرونی			شهاب‌الدین سهروردی			خیام نیشابوری		
نام دانشمند	دوره حکومتی	سرآمد در علمی چون														
ابوریحان بیرونی																
شهاب‌الدین سهروردی																
خیام نیشابوری																
۰/۵	<p>۱۵ مهم‌ترین اقداماتی که هولاکوخان در طی لشکرکشی به ایران انجام داد را بنویسید؟</p>															
۱	<p>۱۶ قشربندی اجتماعی ایران در عصر ایلخانی چه وضعیتی داشت؟</p>															
۰/۵	<p>۱۷ چرا تاریخ‌نگاری در دوره ایلخانان و تیموریان رو به رشد و شکوفایی نهاد؟</p>															
۰/۵	<p>۱۸ وضعیت زبان فارسی در دوره فرمانروایی ایلخانان چگونه بود؟</p>															
۱	<p>۱۹ هنر نگارگری عصر صفوی از چه موقعیتی برخوردار بود؟</p>															
۰/۵	<p>۲۰ به دستور کدام شاه صفوی سردار باکفایتی مانند امام قلی‌خان به قتل رسید؟ این سردار حاکم کجا بود؟</p>															
۱	<p>۲۱ وضعیت منسوجات و پارچه‌بافی ایران در عصر صفوی را شرح دهید.</p>															
۱/۵	<p>۲۲ در ارتباط با کشاورزی در عصر قرون وسطا به سؤالات زیر پاسخ دهید. الف) چه عواملی موجب پیشرفت کشاورزی در این عصر شد؟ ب) چرا علی‌رغم پیشرفت کشاورزی تولید محصول همچنان محدود بود؟</p>															
۰/۵	<p>۲۳ کدام اقدامات اروپاییان به منزله نخستین گام‌های آنان برای استعمار سرزمین‌های دیگر محسوب می‌شد؟</p>															
۱	<p>۲۴ نتایج و پیامدهای نهضت پروتستان را بنویسید؟ (ذکر ۲ مورد)</p>															
۲۰	موفق باشید			جمع نمره												

پاسخ‌نامه تشریحی

◀ آزمون شماره ۱ (نوبت اول) ▶

۱- الف) نادرست، از جمله کتاب‌های تک‌نگاری می‌باشند.
ب) درست

۲- اخلاق کشورداری - مناسبات اخلاقی

۳- الف) نوشته‌های جغرافیایی اطلاعات بسیار بااهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب‌وهوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، راه‌ها، کالاهای، قلعه‌ها، برج‌ها و بندرها، رودها و دریاها، پایتخت‌ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها و حکومت‌های محلی ارائه می‌دهند.

ب) زیرا سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند که در دیگر منابع کم‌تر دیده می‌شوند. بسیاری از جهان‌گردان گنجینه‌ای از اخبار و اطلاعات بسیار بالارزش از تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین‌هایی را که دیده‌اند، از جمله ایران، به صورت سفرنامه ارائه داده‌اند.

۴- (۱) مطابقت با عقل (۲) مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد

(۳) مطابقت با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی (۴) سنجش گزارش‌ها براساس زمان و مکان

(۵) اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی

(۶) اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی (ذکر ۴ مورد)

۵- الف) نادرست ب) درست

۶- الف) به طور کلی، وضعیت اجتماعی و فرهنگی مردمانی که حضرت محمد ﷺ در میان آنان مبعوث شد، دارای ویژگی شاخصی بود که قرآن از آن با صفت «جاهلی» یاد کرده است. جاهلی و جاهلیت در این‌جا مترادف با نادانی و فقدان علم و معرفت نیست، بلکه دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه‌جویی دارد که از خلق‌و‌خوی تند و سرکش اعضای آن جامعه سرچشمه می‌گرفت و تعصب قبیله‌ای و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله در آن جامعه، جایگزین تعقل، منطق و بردباری شده بود.

ب) (۱) آنان بت‌های سنگی و چوبی متعددی را می‌پرستیدند و قربانی‌ها و نذرهای فراوانی را نثار آن‌ها می‌کردند. (۲) در آن زمان، خانه کعبه مانند بیشتر عبادتگاه‌های این شبه‌جزیره، به محل نگه‌داری و نیایش بت‌های گوناگون تبدیل شده بود. (۳) یکی دیگر از مشخصات آیین بت‌پرستی، بی‌اعتقادی به جهان پس از مرگ بود.

۷- منابع درآمد عبارت بودند از غنایم جنگی، زکات (صدقات) و جزیه. پیامبر برای گردآوری، حفظ و توزیع اموال فوق، افرادی را برمی‌گزید. چهارپنجم غنایم جنگی میان جنگاوران تقسیم می‌شد، و یک‌پنجم آن (خمس)، به خدا، رسول، خویشان او، یتیمان، فقیران و در راه ماندگان تعلق داشت. جزیه مالیات سرانه‌ای بود که به مردان بالغ اهل کتاب (یهودیان، مسیحیان و زرتشتیان) که به لحاظ مالی توانایی پرداخت آن را داشتند تعلق می‌گرفت. زکات را مسلمانان می‌بایستی پرداخت نمایند.

۸- الف) درست ب) نادرست (پس از پیمان حدیبیه این اقدام صورت گرفت).

۹- الف) دولت روم - اسامه بن یزید

ب) دارالندوه - یثرب

۱۰- الف) از یک سو، آیین اسلام به سرزمین‌های جدید معرفی شد و به تدریج مردم آن سرزمین‌ها مسلمان شدند؛ از سوی دیگر، ایران، شام و مصر که دارای فرهنگ و تمدنی غنی و مردمانی متمدن بودند، نقش بسزایی در شکل‌گیری و شکوفایی تمدن اسلامی ایفا کردند. ب) با فتح مصر (سال ۲۰ ه.ق) سلطه و نفوذ سیاسی - نظامی امپراتوری روم شرقی در آن سرزمین از بین رفت، شام از خطر هجوم رومیان تا حدودی در امان ماند و زمینه برای پیش‌روی مسلمانان در دیگر مناطق آفریقا، مهیا شد. (ذکر ۲ مورد)

پ) برخی سیاست‌های خلیفه سوم، علاوه بر ایجاد نارضایتی در میان مسلمانان، باعث تشدید اختلافات و اوج‌گرفتن مجدد تعصبات طایفه‌ای و قبیله‌ای در درون جامعه اسلامی شد.

۱۱- الف) قُرَظَبَه - آندلس ب) سیاه - سیاه‌جامگان

۱۲- الف) (۱) استفادۀ از زور در کسب و حفظ قدرت (۲) موروثی‌شدن خلافت (۳) قومیت‌گرایی و تشدید تعصبات قبیله‌ای (۴) تبعیض و نابرابری اقتصادی (۵) ترویج تفکر جبرگرایی (ذکر ۴ مورد) ب) (۱) خود را خون‌خواه عثمان، خلیفه سوم معرفی می‌کرد در حالی که از کمک به عثمان در مقابل معترضان خودداری کرده بود.

(۲) او هم‌چنین با وعده حکومت شهرها و مناطق مختلف و بذل و بخشش فراوان بیت‌المال، عده‌ای از سیاستمداران زیرک اما دنیاطلب، مانند عمروعاص و مغیره بن شعبه را به خدمت گرفت.

۱۳- الف) (۱) وی نخست عموهایش را که مدعی جانشینی سفاح بودند، از همه مناصب مهمی که داشتند خلع کرد و دبیر آنان، ابن مقفّع (روزبه ایرانی) را که متفکری شجاع و مترجم کتاب‌هایی از زبان پهلوی به عربی بود، به قتل رساند. (۲) او سپس، ابومسلم خراسانی را با وجود خدمات بزرگی که به عباسیان کرده بود، ناجوانمردانه کشت، زیرا نگران نفوذ و قدرت فراوان فرمانده سیاه‌جامگان بود. (۳) منصور هم‌چنین قیام دو تن از علویان و نیز قیام‌های پر دامنه‌ای را که در اعتراض به قتل ابومسلم در ایران صورت گرفت بی‌رحمانه سرکوب کرد. (۴) بنای شهر بغداد به عنوان پایتخت عباسیان نیز از دیگر اقدامات او بود. این شهر در مکانی نزدیک تیسفون پایتخت ساسانیان و براساس سنت شهرسازی ایران باستان ساخته شد.

ب) (۱) حنین بن اسحاق (۲) اسحاق بن حنین (۳) بنو موسی (برادران خوارزمی) (۴) خاندان بُخْتِشِوَع

۱۴- الف) حکومت ساسانیان علاوه بر زنجیره‌ای از پادگان - شهرها که در مرزهای جنوب غربی قلمرو خود ایجاد کرده بود، دولت دست‌نشانده‌ای از طایفه عرب آل مُنْذِر (لخمیان) در حیره بر سر کار آورد که در برابر یورش اعراب بدوی از مرزهای ایران دفاع کند. در جنوب، غیر از بحرین و عمان که جزء سرزمین اصلی ایران بودند و مرزبانان ایرانی بر آن‌جا حکومت می‌کردند، یمن نیز از زمان پادشاهی خسرو انوشیروان به تصرف ساسانیان درآمد. (ذکر ۲ مورد) ب) از عوامل شکست قادسیه می‌توان به اختلاف‌های داخلی ایرانیان، ناامیدی رستم فرخزاد، فرمانده سپاه ساسانی از پیروزی و همکاری برخی دهقانان و قبیله‌های عرب ساکن سواد با مسلمانان اشاره کرد. ضمن آن‌که خبر پیروزی خیره‌کننده اعراب مسلمان بر رومیان در شام، موجب تقویت روحیه و انگیزه جنگاوران عرب در قادسیه شد.

پ) کسانی که در مدینه به دلیل فقر بر روی سکوی مسجد زندگی می‌کردند.
ت) سال اسلام‌آوردن قبیله‌ها

بخش اختیاری ب

۱- در دوران خلافت عمر و عثمان، درآمد‌های فراوانی از سرزمین‌های ثروتمندی که فتح شده بود، به خزانه مسلمانان در مدینه سرازیر شد. خلیفه دوم این درآمد‌ها را به عنوان عطایا میان مسلمانان توزیع کرد. نحوه توزیع عطایا توسط خلیفه دوم، اگرچه بر پایه مساوات اسلامی نبود، اما ساده‌زیستی و سختگیری ایشان نسبت به کارگزاران خلافت و بزرگان قریش، از ثروت‌اندوزی و تجمل‌گرایی آنان جلوگیری کرد. در دوران خلیفه سوم، بذل‌ویخشش فراوانی از بیت‌المال مسلمانان به افراد مختلف به خصوص خاندان بنی‌امیه صورت گرفت. علی رضی الله عنه در دوران خلافتش تلاش کرد که عدالت و مساوات اسلامی را اجرا کند. از این رو، بیت‌المال را به طور مساوی میان تمام مسلمانان اعم از عرب و غیرعرب، سیاه و سفید و بنده و آزاد تقسیم کرد.

۲- مصریان به دلایل مختلفی نسبت به حاکمیت امپراتوری روم بر سرزمین خویش ناخشنود بودند. از یک‌سو مالیات‌های سنگینی را به رومیان می‌پرداختند و از سوی دیگر اجازه نداشتند که به مقام‌های عالی برسند. علاوه بر آن مسیحیان مصر اختلاف مذهبی شدیدی با رومیان داشتند. گروه‌هایی از پیروان آیین یهود نیز که در اسکندریه و سایر نقاط مصر پراکنده بودند به دلیل عدم حمایت امپراتور روم از آنان در برابر مسیحیان از او ناخشنود بودند.

۳- پس از شهادت حضرت علی رضی الله عنه معاویه در شام خود را خلیفه خواند و از مردم آن‌جا بیعت گرفت. امام حسن رضی الله عنه نخست با ارسال نامه‌هایی به معاویه او را از طغیان‌گری و تلاش برای جنگ و خونریزی بر حذر داشت؛ اما معاویه بدون توجه به نصایح آن حضرت به عراق لشکرکشی کرد و امام حسن رضی الله عنه به منظور مقابله با او، همراه با سپاهی که فرماندهی آن را قیس بن سعد بن عباده انصاری به عهده داشت، از کوفه خارج شد. دسیسه‌های معاویه برای خریدن یا جداکردن فرماندهان و بزرگان سپاه کوفه از آن حضرت، موجب آشفتگی در سپاه ایشان شد و حتی امام حسن رضی الله عنه مورد سوء قصد یکی از سپاهیان خود قرار گرفت. در چنین اوضاعی که اعتماد امام نسبت به کوفیان سلب شده بود. آن حضرت برای جلوگیری از ریختن خون مسلمانان با شرایطی، خلافت را به معاویه واگذار کرد.

۴- هارون الرشید، پنجمین خلیفه عباسی که مقام و حتی جانشینی خود را مدیون دبیر و مربی خویش، یحیی، پسر خالد برمکی بود، اداره امور خلافت را به او سپرد. یحیی و دو پسرش مدت هفده سال صاحب چنان قدرت و عظمتی بودند که این دوره در تاریخ به دوران فرمانروایی برمکیان معروف شده است. اما سرانجام به طور ناگهانی و بی‌رحمانه به دستور خلیفه از صفحه روزگار محو شدند.

بخش اجباری

- ۱- درست
- ۲- نادرست، مصالحه‌جویی با خلیفه بود.
- ۳- درست
- ۴- درست
- ۵- سیاسی - مذهبی
- ۶- فولاد - طلاکاری
- ۷- قسطنطنیه - عثمانی
- ۸- مدیچی - فلورانس
- ۹- گزینه «۱»
- ۱۰- گزینه «۱»
- ۱۱- گزینه «۱»
- ۱۲- گزینه «۳»
- ۱۳- در عصر سامانیان زبان و ادب فارسی اوج گرفت. امیران و وزیران ایران‌دوست و فرهنگ‌پرور سامانی زحمات فراوانی برای ترویج این زبان کشیدند. آنان شاعران و

از موعظ شماره ۹ (نوبت دوم)

بخش اختیاری الف

- ۱- ۱) محوطه‌ها و بناهای تاریخی
- ۲) ابزارها و وسایل دست‌ساخته انسان
- ۳) آثار شفاهی
- ۲- گزینه «۱»
- ۳- در این روش، مورخ با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت‌های مربوط به یک رویداد و نقد آن‌ها، اقدام به تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای آن واقعه می‌نماید. مانند تجارب‌الامم ابوعلی مسکویه - تاریخ بیهقی - مروج‌الذهب مسعودی (۲ مثال)
- ۴- زیرا متکی به تشکیلات سیاسی، اداری و نظامی منظم و منسجم نبود و ثبات لازم را نداشت.
- ۵- الف) ساکنین مدینه را می‌گفتند.
- ب) افرادی که از مکه به مدینه رفته بودند.

اروپا کمک فراوان کرد.

پیامد دیگر نهضت پروتستان تضعیف قدرت کلیسای کاتولیک و کاهش نقش آن در زندگی مردم و جوامع اروپایی بود. (ذکر ۲ مهرد)

نویسندگان فارسی‌گو را تشویق و حمایت می‌کردند. رودکی، پدر شعر فارسی، در این زمان می‌زیست و مورد حمایت دربار سامانی بود. حکیم ابوالقاسم فردوسی نیز در اواخر دوره سامانی شروع به سرودن شاهنامه کرد.

۱۴- ابوریحان - غزنویان - نجوم و جغرافیا

سهروردی - سلجوقی - فلسفه و کلام

خیام - غزنوی - ریاضیات و نجوم

۱۵- هولاکو نخست قدرت اسماعیلیان را با گشودن قلعه‌های مستحکم آنان از بین برد. او سپس با تسخیر بغداد و کشتن خلیفه عباسی به حکومت خاندان بنی عباس پایان داد. ۱۶- جامعه دوره مغول - تیموری به دو دسته کلی فرادست و فرودست تقسیم می‌شد. در ابتدای دوره مغول، رؤسای قبایل و فرماندهان سپاه، گروه اشرافیت نظامی را تشکیل می‌دادند و از امتیازات و اختیارات فراوانی برخوردار بودند. اما با مسلمان شدن مغول‌ها، به تدریج بزرگان ایرانی شامل دیوان‌سالاران، عالمان، اندیشمندان و مشایخ صوفی تحت حمایت ایلیخانان، موقعیت و نفوذ اجتماعی خود را بازیافتند و تلاش کردند که زیاده‌خواهی و خودسری اشرافیت مغول را مهار کنند. بازرگانان و اهل صنعت، جزف و هنر نیز مورد احترام قرار گرفتند.

۱۷- به دلیل علاقه‌مندی ایلیخانان، و فرمانروایان تیموری به جاودانه ساختن کشورگشایی و موفقیت‌های سیاسی و نظامی خود و خودآگاهی رجال ایرانی

۱۸- در دوره فرمانروایی ایلیخانان زبان فارسی در قلمرو نظم و نثر رو به رشد گذاشت و به احیا و تقویت هویت ایرانی کمک کرد.

۱۹- در دوره شاه‌تیماسب، هنرمندان قزوین، آثار برجسته‌ای پدید آوردند. شاه‌تیماسب از نقاشان و هنرمندان چیره‌دست زمان خود بود. مجموعه آثار خلق شده در دومین پایتخت صفوی از ویژگی‌ها و نوآوری‌هایی برخوردار بود که موجب شد سبک نقاشی آنان به عنوان مکتب نگارگری قزوین نامیده و معروف شود.

هنر نگارگری در دوره شاه‌عباس اول به اوج شکوفایی خود رسید. در این دوره نقاش بزرگی به نام آقا رضا عباسی با طرح‌ها و نوع‌آوری‌های بی‌نظیرش، مکتب اصفهان را پایه‌گذاری کرد. مهم‌ترین نوآوری رضا عباسی در نگارگری این بود که زندگی روزمره عموم مردم و فعالیت اصناف و پیشروان را به تصویر کشید.

۲۰- به دستور شاه صفی به قتل رسید. وی حاکم فارس بود.

۲۱- برخی از محققان، دوره صفوی را عصر طلایی پارچه‌بافی در ایران شمرده‌اند. در این دوره پارچه‌های متنوع و گوناگونی مثل ابریشم، مخمل، بافت فلزی (زربفت) ترمه و قلمکار در کارگاه‌های کاشان، اصفهان، هرات، مشهد، یزد، کرمان و ... بافته می‌شد. هر کدام از این شهرها در تهیه و تولید پارچه‌های خاص تخصص داشت. اصفهان، یزد و کاشان از مهم‌ترین کانون‌های پارچه‌های زری‌بافت بودند و بافندگان کرمان در تولید شال و ترمه مهارت داشتند.

۲۲- الف) اختراع خیش آهنی، بهره‌گیری وسیع از اسب در امور زراعی و استفاده درست از کود حیوانی موجب بهبود کشاورزی و افزایش محصول شد.

ب) زیرا هر سال حدود یک سوم تا نیمی از زمین به منظور بازیابی قوت زمین زیر کشت نمی‌رفت. قحطی و گرسنگی به کرات اتفاق می‌افتاد و وضعیت نامناسب جاده‌ها و حمل و نقل موجب تشدید آن می‌شد.

۲۳- دولت پرتغال، ناوگان دریایی خود را به فرماندهی آلبوکرک به هند گسیل کرد و او توانست تعدادی پایگاه تجاری - نظامی در جزایر و سواحل خلیج فارس، هندوستان و چین تأسیس کند. این اقدامات به منزله نخستین گام‌های اروپاییان برای استعمار سرزمین‌های دیگر محسوب می‌شود.

۲۴- نهضت پروتستان وحدت کلیسای کاتولیک را از میان برد و باعث بروز جنگ‌های مذهبی میان پروتستان‌ها و کاتولیک‌ها شد که بخش‌های وسیعی از اروپا را فراگرفت. این نهضت هم‌چنین به تقویت پادشاهان و دولت‌های ملی و رشد اندیشه ملی‌گرایی در

درس نامه توپ برای شب امتحان

۳- تاریخ‌های سلسله‌ای

هدف از نگارش:

فرمانروایان به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود، معمولاً افراد ادیب و دانشمند را تشویق و مأمور نوشتن آن‌ها می‌کردند.

برجسته‌ترین نمونه‌های این نوع آثار:

- التاجی فی اخبار الدولة الدیلمیه ← ابواسحاق صابی
- تاریخ بیهقی ← ابوالفضل بیهقی

○ تاریخ عالم‌آرای عباسی (مشهورترین اثر در تاریخ صفویه) ← اسکندر بیگ ترکمان

۴- تک‌نگاری

از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد.

انگیزه نوشتن:

مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا تاریخ زندگی او را توصیف می‌کردند.

مشهورترین تک‌نگاری‌ها:

- عجایب‌المقدور ← تألیف ابن عربشاه درباره تیمور
- فتوحات شاهی ← امینی هروی درباره شاه‌اسماعیل

۵- تاریخ‌های منظوم

از دوره مغولان رواج و رونق یافت.

نمونه‌های آن عبارتند از:

- ظفرنامه ← حمدالله مستوفی
- شاه‌اسماعیل‌نامه ← قاسمی حسینی گنابادی
- شاهنامه فردوسی (معروف‌ترین اثر) ← ابوالقاسم فردوسی

ب) سفرنامه

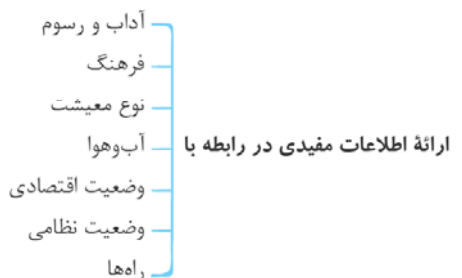
ارائه اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران

○ گنجینه‌ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین‌ها

از جمله آثار در این زمینه:

- ۱) سفرنامه ناصر خسرو ← قرن پنجم هجری قمری
- ۲) سفرنامه ابن بطوطه ← قرن هشتم هجری قمری
- ۳) سفرنامه شاردن ← عصر صفوی
- ۴) سفرنامه پیترو دلاواله ← عصر صفوی

پ) نوشته‌های جغرافیایی

برخی از این نوع متون عبارت‌اند از:

- المسالك و الممالک ← ابن خردادبه
- صورة الارض ← ابن حوقل
- حدود العالم من المشرق إلى المغرب ← نویسنده ناشناس
- احسن التّقسیم فی معرفة الاقالیم ← مقدسی
- معجم البلدان ← یاقوت حموی

درس ۱ منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

گونه‌های منابع تاریخی از ظهور اسلام تا پایان عصر صفوی

- گونه‌های منابع تاریخی
- ۱) منابع غیرنوشتاری
  - ۲) منابع نوشتاری

۱- منابع غیرنوشتاری

الف) محوطه‌ها و بناهای تاریخی	○ آثار برجای مانده از انسان‌ها و جوامع گذشته ○ آگاهی بخشی از چگونگی اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی ○ کمک به مورخان در زمینه فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر گذشته‌ها مثال: غار حرا، کوه احد، دشت چالدران و ...
ب) ابزارها و وسایل دست‌ساخته انسان	○ تمام وسایل دست‌ساخته‌های انسانی بازمانده از گذشته گواه روشنی بر نوع فرهنگ و طرز تفکر و چگونگی عقاید و آداب و رسوم پیشینیان ما هستند. مثال: انواع پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، وسایل حمل و نقل و ...
پ) آثار شفاهی	○ مطالعه روشمند افسانه‌ها و اساطیر اقوام در دوره‌های مختلف، کمک زیادی به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های اجتماعی و طبقات مختلف مردم در ادوار مختلف می‌کند. مثال: مثال‌ها، لطیفه‌ها، انواع شعر و ...

۲- مراجع و منابع نوشتاری

الف) کتاب‌های تاریخی

۱- تاریخ عمومی

محتوای این کتاب‌ها:

○ تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند؛ سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می‌پرداختند؛ پس از آن تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و تا پایان دوره ساسانیان ختم می‌کردند. در ادامه رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می‌کردند.

مشهورترین تاریخ‌های عمومی:

- تاریخ طبری ← محمد بن جریر طبری
- تاریخ بلعمی ← ابوعلی بلعمی
- جامع‌التواریخ ← خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی
- روضة‌الصفاء ← میرخواند

۲- تاریخ‌های محلی

انگیزه اصلی نویسندگان از نوشتنشان:

- ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی
  - بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی
  - نگارش زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی
- مشهورترین نمونه این دسته آثار:

- تاریخ سیستان ← مؤلف ناشناخته
- تاریخ رویان ← اولیاء الله آملی
- فارس‌نامه ← ابن بلخی

ت ادبیات و متون ادبی

دلیل اهمیت: انعکاس اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصر در شعر شاعران و نوشته‌های ادبی منثور نویسندگان آن عصر.

نمونه‌های آن عبارت‌اند از:

نامه‌ اهل خراسان ← انوری

بوستان و گلستان ← سعدی

دیوان حافظ ← حافظ

ث سیاست‌نامه و اندرزنامه

○ حاوی موضوعاتی دربارهٔ شیوهٔ کشورداری و مناسبات حکومت و مردم.

○ ارائهٔ اطلاعات سودمندی دربارهٔ چگونگی ادارهٔ کشور و تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی

نمونهٔ آن:

سیاست‌نامهٔ خواجه نظام‌الملک توسی

اندرزنامه‌ها:

موضوع آن بیشتر به اخلاق و کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازد.

نمونهٔ آن:

قاپوس‌نامه ← عنصرالمعالی

ج سایر نوشته‌ها

1 طبقات: الطبقات الکبری ← ابن سعد کاتب واقدی

2 انساب: انساب الاشراف ← بلاذری

3 فرهنگ‌نامه: عیون الانباء فی طبقات الاطباء ← ابن ابی‌اصیبعه

درس ۲

روش پژوهش در تاریخ، بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

معیارهای سنجش اعتبار یک خبر تاریخی

<p>بررسی موضوعاتی از قبیل:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ویژگی‌های هویتی روایت‌کنندهٔ خبر - محل تولد و زندگی - گرایش فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی او - علایق و انگیزه‌های راوی - کسب اطلاعات از این‌که چه فاصلهٔ زمانی و مکانی بین راوی و خبر وجود داشته است. <p>(بدیهی است ارزش و اعتبار خبری که راوی به طور مستقیم شاهد روایت بوده به مراتب از خبری که روایت‌کنندهٔ آن از دیگری نقل کرده، بیشتر است.)</p> <p>نمونه: مسعودی برای درک درستی یا نادرستی خبر از نزدیک مکان رویدادها را مورد مطالعه قرار می‌داد.</p>	<p>الف) سنجش اعتبار و نقد روایت‌کننده</p>
<p>1) مطابقت با عقل 2) مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد 3) مطابقت با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی 4) سنجش گزارش‌ها براساس زمان و مکان 5) اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی 6) اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی</p>	<p>ب) سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش‌ها و منابع تاریخی</p>

انواع روش‌های تاریخ‌نگاری

۱- تاریخ‌نگاری روایی

روش: در این نوع تاریخ‌نگاری مورخ روایت‌های مختلف و متعدد را دربارهٔ یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می‌کند.

ویژگی: تاریخ‌نگاران هیچ‌گونه دخل و تصرفی در روایت نمی‌کردند و عیناً آن‌ها را ذکر می‌کردند.

کاربرد: ابتدا برای ثبت و ضبط سخنان و سیرهٔ پیامبر و صحابهٔ ایشان و بعدها برای وقایع دیگر.

نمونه: مفسر مشهور محمد بن جریر طبری

عیب (ایراد) این تاریخ‌نگاران: به دور از هرگونه نقد و انتقاد است و نویسنده هیچ نظری دربارهٔ درستی و نادرستی خبر ارائه نمی‌دهد.

۲- تاریخ‌نگاری ترکیبی

روش: مورخ با مطالعه و مطابقت همهٔ روایت‌ها یک گزارش واحد از آن‌ها تنظیم می‌کند. **ایراد آن:** در این روش مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی جنبه‌های خبر از چشم او دور بماند.

نمونه:

بلاذری ← فتوح البلدان

دینوری ← اخبار الطوال

۳- تاریخ‌نگاری تحلیلی

روش: مورخ با بررسی موشکافانهٔ تمام اخبار و روایت‌های مربوط به یک رویداد و نقد آن‌ها اقدام به تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامد آن واقعه می‌نماید.

نمونه:

تجارب الامم ← ابوعلی مسکویه

تاریخ بیهقی ← بیهقی

مروج الذهب ← مسعودی

درس ۳ اسلام در مکه

شبه جزیرهٔ عربستان در آستانهٔ ظهور اسلام

○ مطالعهٔ مورخان و کاوش باستان‌شناسان نشان داده است. که پیش از میلاد فرهنگ و تمدن مهمی در سرزمین یمن واقع در جنوب شبه‌جزیرهٔ عربستان وجود داشته است.

ویژگی‌های نظام اجتماعی و سیاسی اعراب

- اعراب در آستانهٔ ظهور اسلام به دو دستهٔ **قحطانی (جنوبی)** و **عدناتی (شمالی)** منسوب بودند.
- زندگی چادرنشین و نظام قبیله‌ای در سرتاسر زمین، حتی در شهرهای مکه، طائف و یرب رواج داشت.

- از جمله شاخص‌ترین ارزش‌های حاکم بر نظام قبیله‌ای، افتخار به حسب و نسب، احترام به روابط خونی و خویشاوندی و اطاعت از رئیس قبیله بود.

- وجود عصبیت یا تعصب قبیله‌ای میان آنان به دلیل وابستگی شدید اعراب به قبیله، باعث اغلب جنگ‌ها میان آنان شده بود.

- در نظام اجتماعی عربستان پیش از اسلام، زن از مقام و منزلت پایینی برخوردار بود.
- در دوران پیش از اسلام قبیله‌های عرب شبه‌جزیرهٔ عربستان به صورت پراکنده و جدا از هم می‌زیستند و حکومت فراگیر و قدرتمند در آن شبه‌جزیره وجود نداشت.

- قریش اگرچه به دلیل در اختیار داشتن ادارهٔ کعبه و تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک، نفوذ سیاسی قابل توجهی در میان قبایل داشت، اما یک حکومت پایدار محسوب نمی‌شد؛ زیرا فاقد تشکیلات سیاسی، اداری و نظامی منظم و منسجم بود و ثبات لازم را نداشت.

اقتصاد و معیشت

○ معیشت آن متأثر از شرایط جغرافیایی، اقلیمی و طبیعی آن بود.

○ اغلب از طریق پرورش تعداد محدودی بز، شتر و راهزنی زندگی می‌کردند.

○ در برخی مناطق مانند یرب، یمن و طائف کشاورزی وجود داشت.

○ تجارت و دادوستد با سرزمین‌های مجاور عربستان از اهمیت فراوانی برخوردار بود. مکه که بر سر راه یمن و شام قرار داشت، مرکز اصلی بازرگانی به شمار می‌رفت.

علم و فرهنگ

- مردم عرب در دوران پیش از اسلام به علم و دانش توجه چندانی نداشتند و در سراسر عربستان از مراکز علمی خبری نبود. تعداد باسوادان معروف شهر آن از تعداد انگشتان دست فراتر نمی‌رفت.
- برجسته‌ترین دستاورد فرهنگی اعراب در دوران جاهلیت شعر و شاعری بود.

دین و اعتقادات

- اهالی مکه هم‌زمان با ظهور اسلام بت‌پرست بودند.
- خانه کعبه محل ننگ‌داری و نیایش بت‌های گوناگون شده بود.
- بقایای آیین ابراهیم و اعتقاد به الله به عنوان آفریننده جهان هنوز وجود داشت.
- از مشخصات آیین بت‌پرستی، بی‌اعتقادی به جهان پس از مرگ بود.
- به جا آوردن حج با عقاید و آداب و رسوم شرک‌آلود مرسوم بود.

پیروی از حضرت ابراهیم

(۱) حُنُفَا

امتناع از بت‌پرستی

نخوردن گوشت قربانی

(۲) یهودیان که برخی ساکن یثرب بودند.

(۳) مسیحیان که برخی در نجران ساکن بودند.

(۴) عده‌ای نیز پیرو کیش زرتشت و مانویت بودند.

سایر ادیان در مکه و عربستان

- شاخص‌ترین ویژگی که قرآن برای مردم آن دوره قائل می‌باشد «صفت جاهلی» است که دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه‌جویی دارد که از خلق و خوی تند و سرکش اعضای آن جامعه سرچشمه می‌گرفت و تعصب قبیله‌ای و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله در آن جامعه جایگزین تعقل و منطق و بردباری شده بود.

بعثت حضرت محمد ﷺ و دعوت به اسلام

بعثت پیامبر

- حضرت محمد پیش از بعثت اوقاتی از سال به ویژه ماه رمضان برای راز و نیاز به غار حرا می‌رفتند.
- میان مردم به امانتداری، راستگویی، درستکاری، خردمندی، خوش‌رویی و خوش‌خلقی معروف بودند.
- در ۲۷ رجب یا رمضان که به چهل‌سالگی رسیدند با نزول نخستین آیات سوره علق، در غار حرا به پیامبری رسیدند.

دعوت خاص و محدود (نخستین ایمان‌آوردگان)

- پیامبر در آغاز به صورت محدود و تا حدودی پنهانی، افراد را به پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز دعوت می‌کرد.

درون خانواده: حضرت خدیجه، حضرت علی علیه السلام

نخستین ایمان‌آوردگان

زید بن حارثه (فرزند خوانده رسول خدا)

بیرون از خانواده: ابوبکر بن ابی قحافه

دعوت عمومی و عکس‌العمل سران قریش

- پیامبر سه سال پس از بعثت، به فرمان خداوند دعوت خود را آشکار و عمومی کرد.
- ایشان نخست خویشاوندان و سپس عموم مردم را به قبول اسلام فرا خواند.
- دلایل اصلی مخالفت سران مکه با دعوت پیامبر براساس آیات قرآن:
- ۱) مشرکان مکه از آن بیم داشتند که درصورت پیروی از اسلام موقعیت تجاری و سیاسی آن شهر متزلزل شود و بازرگانان قریش از سود هنگفتی که از تجارت با سرزمین‌های مختلف کسب می‌کردند، محروم بمانند.
- ۲) رقابت‌های قبیله‌ای و حسادت‌های طایفه‌ای را نیز نمی‌توان در دشمنی با رسول خدا در مکه نادیده گرفت.

روش‌های مقابله مشرکان با دعوت پیامبر

- هر طایفه از مسلمان شدن اعضای خود جلوگیری کند.
- ابوطالب رئیس طایفه بنی‌هاشم را در تنگنا قرار دادند تا برادرزاده‌اش را وادار کند از عقایدش دست بردارد.

نتیجه: ابوطالب از حمایت پیامبر دست نکشید و از طایفه بنی‌هاشم همه درخواست حمایت از پیامبر را اجابت کردند و تنها ابولهب از این کار سر باز زده و به دشمنی پیامبر برخاست.

تحریم و محاصره اقتصادی بنی‌هاشم

- سران قریش تصمیم گرفتند، بنی‌هاشم را تحت محاصره اقتصادی و اجتماعی قرار دهند.
- هدف مشرکان مکه این بود که ابوطالب و طایفه او ناگزیر شوند پیامبر را تنها گذارند.
- براساس این معاهده، هرگونه مرادۀ اجتماعی از قبیل ازدواج و ارتباط اقتصادی با بنی‌هاشم ممنوع شد.
- بنی‌هاشم برای کاهش آثار مخرب این معاهده به شعب ابی‌طالب در اطراف مکه پناه بردند و حدود سه سال در آن‌جا ماندند.

در اندیشه پایگاهی جدید برای اسلام

(۱) پایان محاصره اقتصادی

حوادث سال دهم بعثت (۲) وفات حضرت خدیجه علیها السلام و ابوطالب

(۳) آغاز اذیت و آزار پیامبر توسط کفار مکه

با تشدید آزار مشرکان و ممانعت از گسترش دعوت به اسلام در مکه، اندیشه هجرت از مکه به ذهن پیامبر راه یافت.

- پیامبر اسلام ابتدا راهی طائف شد، اما آنان به دلیل روابط اقتصادی با قریش از دعوت پیامبر استقبال نکردند.

- در جریان مراسم حج تعدادی از مردم یثرب (مدینه) دعوت پیامبر را پذیرفتند و زمینه‌ساز هجرت تاریخی ایشان شدند.

درس ۴ امت و حکومت نبوی در مدینه

اوضاع اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مدینه

- (۱) یهودیان ← به دلیل آزار و اذیت امپراتور روم از فلسطین به مدینه کوچ کرده بودند.
- (۲) اعراب ← که دو قبیله اصلی آن اوس و خزرج از یمن به مدینه مهاجرت کرده بودند.

ساکنان یثرب دو گروه بودند

از آن‌جا که مرجع قدرتمندی برای رسیدگی به اختلافات در یثرب وجود نداشت، هرگاه جنگی میان دو یا چند قبیله پیش می‌آمد برای مدت طولانی ادامه می‌یافت.

○ مردم یثرب که از تفرقه و جنگ به ستوه آمده بودند، اندکی پیش از هجرت، قصد داشتند شخصی به نام عبدالله بن ابی را به ریاست خود برگزینند، اما این تصمیم هرگز عملی نشد.

تفاوت مکه و یثرب از نظر اقتصادی

- یثرب شهر ثروتمندی نبود، اغلب مردم آن به کشاورزی اشتغال داشتند و از درآمد و رفاه اقتصادی بالایی برخوردار نبودند.
- یثربیان برخلاف مکیان روابط سیاسی و تجاری گسترده‌ای با قبایل و ساکنان دیگر شهرها و مناطق عربستان نداشتند.

ویژگی‌های اعتقادی یثرب

- اکثر ساکنان آن بت‌پرست بودند.
- حضور یهودیان باعث شده بود که اطلاعاتی درباره تاریخ پیامبران الهی داشته باشند.
- هم‌چنین، مطالبی از بهشت و جهنم و ظهور پیامبران جدید شنیده بودند.

ارتباط مردم یثرب با رسول خدا

- (۱) پیمان عقبه اول ← در سال ۱۲ بعثت
- (۲) پیمان عقبه دوم ← در سال ۱۳ بعثت با ۷۳ مرد و ۲ زن از اهالی یثرب بسته شد.

نکته

پیمان عقبه دوم، بیانگر نفوذ و گسترش چشمگیر اسلام در یثرب بود؛ زیرا شمار قابل توجهی از اعضای قبیله‌های مختلف به‌ویژه اوس و خزرج در آن حضور داشتند.